
“HOMOSEKSUALNOST”:
OD PONAŠANJA DO
STANJA – DVAPUT
TAMO I DVAPUT
OVAMO

ERVIN HABERLE

S engleskog prevela Slavica Miletić

Danas reč “homoseksualnost” može imati tri različita značenja, mada oni koji je izgovaraju ili slušaju nisu potpuno svesni razlika između njih:

1. Ako neko kaže: “U zatvoru ima mnogo homoseksualnosti”, on govori o homoseksualnosti kao ponašanju, kao o posebnoj vrsti **postupanja**. On zapravo kaže: “U zatvoru ima mnogo homoseksualnog ponašanja”. On ne želi da kaže da u zatvoru ima mnogo “homoseksualaca”, ili da mnogi ljudi postanu “homoseksualci” dok borave u zatvoru. Ta rečenica znači naprosto to da mnogi zatvorenici, u nedostatku partnera suprotnog pola, imaju seksualne odnose između sebe.

2. U pitanju “Da li je homoseksualnost bolest?” značenje te reči je sasvim drukčije. Tu ona ne označava neku vrstu ponašanja ili postupanja, već određeno **stanje**. U zavisnosti od odgovora, to stanje je dobro ili loše, ali je u svakom slučaju stanje, karakterna crta, osobina svojstvena nekim osobama. “Homoseksualnost” je nešto što neki ljudi imaju, a ne nešto što rade.

3. Na kraju, kad istraživači govore o “homoseksualnosti”, oni tom reči ne označavaju ni ponašanje ni stanje, već društvenu **ulogu**, a različite “homoseksualnosti” su za njih spektar takvih uloga. Za njih ona ne znači različite vidove istopolnog seksualnog kontakta, niti podvrste jedne te iste dijagnoze, već različite načine na koje ljudi žive u društvu kao “homoseksualci”.

I imenica *homoseksualac* zapravo ima tri značenja: ona označava ili nekoga ko se upušta u posebnu vrstu ponašanja; ili nekoga kome je svojstveno posebno stanje; ili nekoga ko igra posebnu društvenu ulogu.

Međutim, danas u većini zapadnih zemalja postoji sklonost da se ta tri značenja stope u jedno i da se ponašanje, stanje i društvena uloga sagledavaju kao različiti vidovi jedne iste pojave: “Homoseksualci rade to što rade zato što su to što jesu, i zbog toga ih uvek možemo prepoznati po njihovom tipičnom stilu života.”

Ali, to moderno shvatanje se zamagli čim usmerimo pogled u prošlost, to jest u doba kad je nastala reč “homoseksualnost”. Naši daleki preci su, naravno, imali čitavu lepezu reči za istopolni erotizam. Neki od njih su poznati i danas, na primer grčka ljubav, pederastija i sodomija. Ali, nijedan od tih izraza ne može se korektno prevesti kao “homoseksualnost” jer su oni zapravo izražavali potpuno različite pojmove. Pre svega, odnosili su se samo na muškarce. Za ženski istopolni erotizam postojala je posebna reč: *tribadizam*. (Reč lezbejstvo za žensku istopolnu ljubav počela je da se koristi krajem devetnaestog veka. Pre toga, čak i u antici, ona je označavala “oralni seksualni odnos”, bez obzira na pol onih koji u njemu učestvuju.) Nije postojao izraz koji se koristio za oba pola. Drugo, starije reči odnosile su se samo na one seksualne činove koje, teorijski, može obaviti bilo ko; one nisu ukazivale na poseban tip osobe. Poklonik “grčke ljubavi”, pederast ili sodomit bio je neko ko je radio određene stvari, a ne neko ko je patio od određenog stanja. Sodomit je onaj ko počinu sodomiju kao što je lopov onaj ko počinu krađu; i jedan i drugi su i te kako sposobni da se ponašaju korektno kao i svako drugi. Sodomija, dakle, nije stanje baš kao što to nije ni krađa. Naprotiv, to su dela počinjena svesno, sa rđavom namerom, zločini koje zajednica mora da spreči ili, u najmanju ruku, kazni. Stoga bi bilo i be-

smisljeno i nemoguće nazvati nekog “pseudopederast” ili “latentni sodomit”. Ideja da adolescenti prolaze kroz čisto psihološku “sodomitsku fazu” bila je jednako nezamisliva. Nema lopova bez krađe, nema preljubnika bez preljube, nema ubice bez ubistva, pederasta bez pederastije ni sodomita bez sodomije. Ukratko, stari termini odnosili su se samo na ljude koji su zaista izvršili određene činove. Termin se nije mogao primeniti tamo gde nije bilo čina.

Važno je razumeti i to da su sodomija i “buggery” bili vrlo negativni termini – konačno, oni su u početku označavali postupke koji izazivaju “gnušanje” vernika – to jest grehove Sodome i jeres Bugara (“bugger” je iskvaren oblik od Bugarin). Doista, čak i reč “pederastija” počela je da označava izopačenost čim je udaljena od svog prvobitnog, starogrčkog konteksta. “Grčka ljubav” je bila malo neutralnija, ali ko god je želeo da kaže nešto pozitivno o ljubavi između muškaraca morao je da se odrekne celokupne tradicionalne terminologije i da pokuša da formuliše nove, potpune rečenice koje umesto tradicionalno opterećenih imenica sadrže reči koje konotiraju prijateljstvo.

Međutim, dok su na Zapadu dominirale judeo-hrišćanske moralne ideje, samo krajnje nepromišljen građanin mogao je da kaže nešto pozitivno o istopolnom erotizmu. Malobrojni koji su se usudili brzo su učutkani, a dela su im spaljena na lomači. Tek u doba prosvetiteljstva i Francuske revolucije i Napoleonovih reformi uklonjen je verski uticaj na kazneni zakon, barem u nekim delovima Evrope. Prvi put od antike, seksualno opštenje između muškaraca izgubilo je “zločinački” karakter, što znači da se ponovo moglo otvoreno braniti.

HOMOSEKSUALAC KAO IZUM DEVETNAESTOG VEKA

Prvu značajnu odbranu tog i dalje široko osuđivanog ponašanja napisao je početkom devetnaestog veka švajcarski proizvođač ženskih šešira Hajnrih Hesli (1784-1864). Pod naslovom *Eros: Die Männerliebe der Griechen – ihre Beziehungen zur Geschichte, Erziehung, Literatur und Gesetzgebung aller Zeiten* (Eros: Muška ljubav Grka – Njena povezanost sa istorijom, obrazovanjem, književnošću i pravosuđem kroz vreme), taj autodidakt je objavio dvotomno delo čiji je podnaslov nagovestio jednu novu ideju: Nezavisnost telesnog i duševnog seksualnog života od spoljnih obeležja. Ta ideja postaje jasnija u citatu koji je naveden na naslovnoj stranici prvog toma. On sažeto iskazuje osnovnu ideju Heslijevog obimnog teksta:

289

Rabinska učenja o duši imaju jednu posebnu osobinu, naime, ona objašnjavaju protivrečnosti sadržane u karakteru polova i njihove često neobične simpatije i antipatije pozivajući se na reinkarnaciju, tako da, po njima, ženske duše u muškim telima osećaju odbojnost prema ženama kao homonimnom polu, a muške duše u ženskim telima osećaju odbojnost prema muškarcima, ali se one istovremeno uzajamno privlače uprkos istom telesnom polu zbog različitih polova duše. Neverovatno, a ipak vrlo prefinjeno i domišljato objašnjenje nekih bračnih suprotnosti... (*Literatur-Blatt*, priredio W. Menzel, 4. jun, 1834)

Eto, dakle, dve godine nakon Geteove smrti, budućeg objašnjenja sodomije! Prvi put se u zapadnoj apologetskoj literaturi pojavljuju neka neobična stvorenja koja će tu dugo i zlehudo boraviti – “ženske duše u muškim telima”, posebna, dotad nepriznata i neklasifikovana ljudska bića, tajanstveni, naizgled muški nemuškarci koji se ponašaju u skladu sa svojom ženskom prirodom samo utoliko što vole muškarce.

Heslijevo delo nastoji da pokaže da istopolni ljubavnici nemaju izbora. Oni imaju sasvim osoben karakter koji ih čini “različitim od drugih”. Zbog toga se tlačenje i proganjanje tih ljudskih bića može smatrati zločinom protiv prirode. Na kraju krajeva, dobro je poznato da stari Grci nisu tako mislili. Moderni zakoni koji zahtevaju kažnjavanje takvih ljubavnika moraju biti ukinuti.

Heslijeva dva toma nisu imala znatniji uticaj tokom njegovog života. Planirani treći tom nije se pojavio, delo je zvanično zabranjeno, a preostali primerci nestali su kad je tavan na kojem su se nalazili zahvatio požar. Ali, ubrzo potom je jedan nemački autoritet za forenzičku medicinu izložio ideje koje su bile slične Heslijevim. Od 1952. godine nadalje, J. L. Kasper je objavio veći broj članaka u svom *Vierteljahrsschrift für gerichtliche und öffentliche Medizin* i u njima je povukao razliku između stečene i urođene pederastije. On je takođe otkrio da se čin “sodomije” (analni snošaj) ne javlja u svim istopolnim seksualnim kontaktima i da su neki od tih kontakata zapravo savim zakoniti. U većini slučajeva takvi kontakti bi se na sudu teško mogli dokazati, te je bolje da se kazna za njih uki-

ne.¹ Sudski pomoćnik iz Hanovera Karl Hajnrihs Ulrihs, koji je i sam voleo muškarce, poveo je usamljen krstaški rat protiv tih zabrinjavajućih stavova. Još 1864. godine, pod pseudonimom Numa Numantius, objavio je dve brošure: "Vindex" i "Indusa". Podnaslov druge jasno sažima njen sadržaj: "Dokaz da je polna ljubav prema muškarcima nasledna u klasi anatomski muških pojedinaca".² Zakoni protiv te ljubavi su, dakle, nepravedni i moraju biti ukinuti. Najzad, tu je posredi jedan apsolutno fundamentalan princip: država može da kažnjava ljude samo za ono što rade, a ne za ono što jesu.

Oba pamfleta su najpre bila zabranjena u nekoliko država, a zatim je dozvoljeno da se ponovo objave. To je privuklo veliku pažnju. Uskoro su usledili dodatni spisi iz istog pera i, tokom narednih trinaest godina, autor je proizveo tačno dvanaest naslova koji su obrazlagali njegovu osnovnu tezu. Nakon početnog oklevanja, napustio je pseudonim i potpisivao se pravim imenom. Ulrihs je, u stvari, otišao i dalje od toga: pojavio se na kongresu nemačkih advokata 1867. godine i pozvao na dekriminalizaciju ljubavi među muškarcima. Međutim, njegove razjarene kolege su ga oterale bučnim povicima, te je morao da napusti govornicu pre nego što je do kraja izrekao svoj zahtev.

Uprkos velikom interesovanju javnosti za njegov rad, Ulrihs se nije nimalo primakao ostvarenju svog cilja. Osiromašen i zaboravljen, umro je u Italiji 1895. godine.

Ipak, iz današnje perspektive može se reći da je on bio i ostao jedna od najuticajnijih ličnosti u istraživanju polnosti. On se nadasve zalagao za stav da je istopolna ljubav posebno stanje, poseban način života; čak i oni istraživači koji su odbacili njegove zaključke prihvatili su – ponekad nesvesno – njegove polazne petpostavke. Zato detaljno navodimo Ulrihsovu osnovnu ideju:

U svim vremenima i među svim narodima, posmatrač ljudske rase primećuje među anatomski muškim pojedincima izraze seksualne strasti prema anatomski muškim pojedincima... Tada mu se prosto nameće pitanje: "Da li je ova pojava, koja izgleda tako abnormalna, prirodna, autentična polna ljubav?" Na prvi pogled odgovor nije lak. Naime, s jedne strane, čvrsto uverenje mu kaže da muškarac ne može voleti muškarca. "Dakle", mogao bi on zaključiti, "ova pojava ne može biti autentična prirodna ljubav." S druge strane, međutim, svi oni izrazi zaista imaju obeležje istinske, nezveštačene seksualne žudnje. Tako, na izgled nerazmrsiva zbrka... A ipak, rešenje postoji. Sve teškoće nestaju kad se razmišlja na drukčiji način: "Ta ljubav usmerena ka muškarcima očigledno je prava seksualna ljubav; muškarac ne može voleti muškarca: dakle, ona strana koja voli ne može biti pravi muškarac."³

290

1. Johann Ludwig Casper, "Über Notzucht und Päderastie und deren Ermittlung seitens des Gerichtstarztes", *Vierteljahrsschrift für gerichtliche und öffentliche Medizin*, sv. I, 1852. Dodatni članci se nalaze u narednim brojevima.

2. Karl Heinrich Ulrichs, *Inclusa*, 1864. Reprint Max Spohr, Leipzig, 1889.

3. *Prometheus*, 1869. Reprint Max Spohr, Leipzig, 1889, 10-11.

Taj “nepravi”, to jest “lažni” muškarac pripada jednoj posebnoj grupi ljudi koji su dotad bili nepriznati ili neprepoznati. Zbog toga nije postojalo ime za njih, reč koja bi označila njihovu posebnost. Ulrihs je, dakle, morao da izmisli novu terminologiju koja bi bila prihvatljiva svim stranama:

Te muškarce koje, usled njihove urođene prirode, privlače isključivo muški pojedinci, nazivam uranistima. Njihovu ljubav nazivam uranska ljubav, a celokupnu pojavu uranizam. Uranista je zagonetka prirode. On je muškarac samo u anatomskom pogledu, a ne i u pogledu ljubavnog nagona. Njegov ljubavni nagon je zapravo ženski.⁴

291 To znači da anatomija i psiha uraniste, kao ni njegovo telo i njegova duša nisu u skladu. Kao “polumuškarac”, on je predstavnik “trećeg pola”. On se najbolje može opisati kao “ženska duša u muškom telu”, ili, kako to kaže vrsni latinista Ulrihs “*Anima muliebris virili corpore inclusa*”. Ulrihs je izveo termin “uranizam” iz jednog odlomka Platonove Gozbe u kojem se povlači razlika između dve Afrodite ili boginje ljubavi: (1) “obične” Afrodite, kćeri Zeusa i Dione i (2) “uranske” Afrodite, kćeri Urana koja je došla na svet bez ženskog učešća, dakle bez majke. Ona je boginja ljubavi među muškarcima; uranisti su njeni poklonici. Za razliku od nje, “obična”, “dionska” Afrodita odgovorna je za ljubav između muškarca i žene i za muškarce koji vole žene. Ulrihs ih naziva dionistima.

4 Ibid., uvodna napomena.

5 Karl Heinrich Ulrichs, *Memnon*, 1868. Reprint Max Spohr, Leipzig, 1889, 50.

Ako sada tu razliku primenimo i na žene, onda će se opštepoznata dva pola pretvoriti u četiri: muški i ženski dionisti (stari polovi) i muški i ženski uranisti (novi polovi). Sada se pored nedvosmislenih, autentičnih, potpunih muškaraca i žena moraju priznati i hibridni oblici – ranije neprepoznati pseudomuškarci i pseudožene u čijim telima borave duše suprotnog pola.

Nažalost, Ulrihs nije mogao dugo da uživa u svom blistavom uvidu jer je neprijatna stvarnost uskoro počela da nadire i pomračuje njegov prvobitni sjaj. Dobijao je veliki broj pisma od oduševljenih čitalaca koji su hvalili njegovu osnovnu zamisao, ali i zahtevali neke izuzetke, izmene i dodatke. Neki muškarci su, na primer, zaista osećali da ih privlači isti pol, ali nisu uspevali da otkriju ni trag ženskosti u sopstvenim dušama. Naprotiv, smatrali su da se odlikuju potpunom muškošću. Drugi su saopštavali da osećaju postojanu ljubav prema oba pola, a neki treći su naizmenično želeli žene i muškarce.

Ulrihs je, dakle, bio prinuđen da izmeni prvobitnu tezu da bi napravio mesta za varijante. Posle mnogo razmišljanja uveo je novu shemu u kojoj je, umesto prvobitna četiri, postojalo ukupno deset polova.⁵

Muški (ali ne i ženski!) uranisti sada su se pojavljivali u tri varijante: maskulinisti, prelazni oblici i femininisti, a iskrsla je i jedna nova kategorija – uranodionisti, koje su privlačila oba pola i koji su se delili u dve podgrupe – konjunktivni (stalni) i disjunktivni (epizodični) uranodionisti. Ulrihs je bio oprezan u pogledu ženske verzije te kategorije, žen-

skih uranodionista; naime, iako ih je video kao teorijski neophodne, još nije bio dobio nikakvu informaciju koja bi potvrdila da oni zaista postoje. U toj tački je Ulrihsova prvobitna, jednostavna zamisao postala prilično komplikovana. Štaviše, njegov novi obrazac već je napravio mesta za dalje moguće diferencijacije. Ako bi – kao u muškim paralelama – trebalo priznati i tri varijante ženskih uranista i dve ženskih uranodionista, stiglo bi se do novog zbira od trinaest umesto deset polova.

A shema koja predlaže trinaest polova umesto tradicionalno prihvaćena dva, i pri tom neke od njih vrlo nejasno definiše, nema više ničeg zajedničkog sa sjajnom idejom, to jest sa jednostavnim objašnjenjem inače neobjašnjive pojave. Naprotiv, ona vodi objašnjenje *ad absurdum*.

Ovde bismo mogli očekivati da će Ulrihs, pošto ga je korigovala i poučila stvarnost, potražiti drugu hipotezu, ali daleko od toga! Nikad mu nije palo na pamet da posumnja u sopstvenu neispitanu pretpostavku da “muškarac ne može voleti muškarca”. On, zapravo, nije razumeo da je cela njegova teorija postala nužna i moguća samo na osnovu moderne, sasvim proizvoljne pretpostavke koju nikad ne bi prihvatili nijedan stari Grk ili Rimljanin. Kao, uostalom, ni Arapin, Polinežanin, Kinez ili Japanac, čak ni u Ulrihsovo vreme. Ono što je

njemu, nemačkom pravniku izgledalo kao problem prirodne nauke bilo je, u stvarnosti, samo kulturno definisano, sociopolitičko i ideološko, to jest “veštačko” pitanje, a smislen odgovor mogao bi se očekivati samo od nauke o kulturi koja kritički preispituje samu sebe. Ali, u doba imperijalizma i vere u neograničen napredak takva nauka je još bila daleko.

Uprkos ličnom neuspehu njihovog autora, uticaj Ulrihsovih spisa i dalje je rastao. Doduše, poetični termini *uranista* i *uranodionista* ubrzo su napušteni i zamenjeni različitim izrazima koji su zvučali u većoj meri medicinski ili tehnički, ali njegovo naivno povezivanje istopolne erotske sklonosti s obrtanjem rodni uloga ili identiteta jednako se naivno nastavljalo. Kad je reč o muškarcima, istopolna interesovanja su se nekako povezivala sa fizičkom ili mentalnom “ženskošću”, a kad je reč o ženama, s odgovarajućom “muškošću”. Godine 1869, na primer, austrougarski pisac i novinar *Karolji Marija Kertbeni* (u izvornom obliku Karl Maria Benkert) skovao je grčko-latinski hibrid *der Homosexuelle* (“homoseksualac”) a nekoliko godina kasnije je u široku upotrebu ušao i njegov korelat *der Heterosexuelle*.⁶

Godinu dana kasnije, berlinski psihijatar Karl Vestfal uveo je pojam “oprečnih seksualnih osećanja” koji je trebalo da označava jedno psihopatološko stanje.⁷ Paci-

6. Karoly Maria Kertbeny (kao anonimni autor), “Section 143 of the Prussian Penal Code of April 14, 1851, and its upholding of Paragraph 152 in the draft of a penal code for the North German Confederation. Open, expert letter to His Excellence Herr Dr. Leonhardt, Royal Prussian Minister of State and Justice, Berlin 1869”. Preštampano u *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstudien*, 7:1, i-iv i 3-66.

7. Carl Westphal, “Die conträre Sexualempfindung, Symptom eines neuropathischen (psichopatischen) Zustands”, u *Archiv für Psychiatric und Nervenkrankheiten*.

jent s tom dijagnozom bio je “kontraseksualan”. Nakon što je preveden na italijanski kao *amore invertito*, taj termin je u engleskom i francuskom postao *inversion*, a zatim je naknadno i u nemačkom usvojen kao *Inversion*. Pacijent koji pati od tog žalosnog stanja bio je “invertit”. Sve to je značilo ono što je već saopštio Ulrihs – izokretanje ili transponovanje muškog i ženskog erotskog osećanja kod žena. Reč “oprečan” ukazivala je na uverenja da je takav obrt suprotan prirodi i zdravlju, ukratko, da je rđav i da bi, u idealnom slučaju, trebalo da postoje samo celoviti “potpuni muškarci” i celovite “potpune žene” kod kojih je “sve na svom mestu”.

Kao što vidimo, uranisti, homoseksualci, kontraseksualci ili invertiti uzdrмали su osećanje psihijatrijskog reda. Ženske duše ili osećanja u muškim telima (i obrnuto) jednostavno nisu mogli biti prihvaćeni kao normalni. To je bio nekakav “psihički hermafroditizam”, psihosomatski hibridizam koji je trebalo ispraviti za dobrobit hibridnog pacijenta. Njegova ili njena duša morala je da bude vraćena u sklad sa očiglednom fizičkom pojavom.

Novi naučni “eksperti” prosto nisu shvatili da je povezivanje posebnog erotskog ponašanja s posebnom rodnom ulogom ili identitetom bila proizvoljna odluka, intelektualni hir tog vremena, tipična moderna naučna zabluda. Da su rodna uloga i seksualno ponašanje sagledani, kao u antici, kao dva različita, često uzajamno nezavisna činioca, ne bi moglo biti govora o hibridizmu. Nikom nikad nije palo na pamet da traga za nekom vrstom ženskosti u istopolnim seksualnim željama muškaraca ili za nekom vrstom muškosti u istopolnim seksualnim željama žena. Te problematične navodne

osobine drugog pola u osobama koje imaju istopolna seksualna osećanja bile su naprosto psihijatrijske projekcije. Da su one bile izbegnute ili napuštene, zajedno s njima bi nestali i “poremećaj” i “nepriličnost”. Dakle, na kraju krajeva, problem je nastao usled neznačajnog i nadmenog psihijatrijskog shvatanja reda.

Moglo bi se, međutim, primetiti da je psihijatriji u devetnaestom veku – dakle, u vreme kad se rađala – bio dobrodošao veliki broj pacijenata koji je proizvela sopstvenim projekcijama. Trebalo je iskoreniti skrivenu ženskost mnogobrojnih muškaraca, a brojne žene trebalo je osloboditi njihove neprilične muškosti; tako je sve brojniji psihijatrijski esnaf, koji je sprovodio odgovarajuće terapije, imao pune ruke posla. Ti psihijatri ne bi rado gledali na nekog ko bi od njih zatražio da se odreknu novog izvora prihoda. Jedini član medicinske profesije koji se usudio da izrekne takav zahtev bio je berlinski “lekar za nervne poremećaje” Magnus Hiršfeld. Kako je i sam imao izvesne istopolne erotske sklonosti, on nije pristao da ih proglasi za naopake. (Uostalom, to nije uradio ni sam Ulrihs.) Umesto toga, Hiršfeld je preuzeo Ulrihsov pojam “prelaznih stupnjeva”, mada u mnogo širem značenju. On je smatrao da u stvarnom životu postoji samo širok spektar prelaznih stupnjeva između “potpunog muškarca” i “potpune žene”. Većina ljudi u stvarnom svetu nalazi se između te dve krajnosti, kako anatomski, tako i psihološki. Nema, dakle, ničeg neobičnog u tome što postoje homoseksualci različitih sklonosti i heteroseksualci. U oba slučaja, zapravo u svim slučajevima, posredi su prirodne varijacije kakve treba očekivati među svim živim stvorenjima. (Možda se samo anatomske defor-

macije, to jest razni oblici izvornog, telesnog hermafroditizma mogu smatrati patološkim.)

Maja 1896. godine, Hiršfeld je prvi put formulisao tu zamisao koju je preuzeo od Ulrihsa. Međutim, on je bio dovoljno mudar da navede samo dve jednostavne skale umesto zamršenih tabela i podgrupa od deset ili više polova koje je predložio njegov prethodnik.⁸

Prva skala od deset stepeni meri nagon od jedan (naizgled totalni nedostatak) do deset (mahnitost); druga, takođe od deset stepeni, meri “privlačnu snagu” kojom na pojedince deluju suprotni ili isti pol. Navodimo tri primera iz druge skale:

(1) Kad je reč o “potpunom muškarcu” i “potpunoj ženi”, desetostepena kolona heteroseksualnih sklonosti stoji naspram trostepene kolone istopolnih. Druga je, dakle, beznačajna u poređenju s prvom.

(2) Kad je reč o “psihološkim hermafroditima”, kolone su jednake i svaka ima sedam stepeni.

(3) Kad je reč o “potpunom uranisti”, konstelacija je direktno obrnuta od “potpunog muškarca” (desetostepena istopolna i trostepena heteroseksualna kolona).

Hiršfeld isključuje bilo kakvu mogućnost terapijskog uticaja na (1) i (3) i veruje da se u određenoj meri može uticati samo na (3).

Ali, tri navedena slučaja samo su uzorci krajnosti i onoga što se nalazi tačno u sredini. Mora se imati u vidu da u stvarnom životu između njih postoji beskonačna raznovrsnost.

Zahvaljujući tim promenljivim desetostepenim kolonama Hiršfeld se oslobodio zbunjujućeg umnožavanja okamenjenih kategorija i omogućio diferencirano gledište.

On je očigledno otišao korak dalje od Ulrihsa, ali je nekritički preuzeo njegovu prvobitnu zabludu. I on je proizvoljno povezo erotsku sklonost s rodnom ulogom: muškarci koje erotski privlači isti pol donekle su feminizovani, a njihovi ženski pandani su maskulinizovani. Homoseksualnost je na neki način povezana sa defektnom rodnom ulogom ili identitetom. Homoseksualnim muškarcima u izvesnom smislu nedostaje prava muškost, a homoseksualnim ženama prava ženskost. Umesto toga, negde u njima – možda u mozgu – nalazi se tipična senzibilnost drugog pola, premda razređena, hiljadu puta slabija.

Hiršfeld je, međutim, dobro znao da postoje potpuno muževni muškarci koje privlače drugi potpuno muževni muškarci; to zapažanje je trebalo da bude dovoljno da dovede u pitanje celu hipotezu. Ali, kao što su pre njega učinili Ulrihs i mnogi drugi, i on je pribegao cirkularnoj logici: sama sklonost je izraz ženskosti, i to je dovoljan dokaz iako se inače ne može naći ni trag ženskosti. Takvo razmišljanje je labavo zasnovano na Ulrihsovom stavu: “Muškarac ne može voleti muškarca. A ako to ipak čini, onda on nije pravi muškarac, već ima žensku ili u najmanju ruku, i barem u tom pogledu, feminiziranu dušu.”

Na taj način, samo postojanje erotske sklonosti prema istom polu dokazuje

294

8. Maguns Hirschfeld, *Sappho und Sokrates: Wir erklärt sich die Liebe der Männer und Frauen zu personen des eigenen Geschlechts?*, drugo izdanje, Max Spohr, Leipzig, 1902, 9 i 16.

per definitionem i *a priori* “ženskost” muškarca, tako da nikakav drugi dokaz nije potreban. Još bolje je, međutim, ako kod mnogih muškaraca mogu da se uoče i feminizirani telesni oblici ili pokreti. To može samo da potkrepi prvobitnu tezu.

Začudo, upravo je istraživaču Hersfeldu bilo suđeno da otkrije i imenuje novu seksološku kategoriju ljudskih bića – transvestite. To su muškarci i žene koji više vole da oblače odeću suprotnog pola i da podražavaju govor i telesne pokrete suprotnog pola. Neobična je, međutim, činjenica da mnogi od tih vrlo feminiziranih muškaraca i maskuliniziranih žena osećaju erotsku naklonost prema suprotnom polu; zaista, mnogi od njih su bili u braku i želeli da u njemu i ostanu.

295 Ali to nije pomelo Hirsfelda i njegove savremenike. Oni su naprosto govorili o “različitim psihološkim osobinama” koje se tu pojavljuju. S druge strane, priznavalo se da muški transvestiti mogu biti ne samo više ili manje ženstveni ili muževni već i više ili manje homoseksualni ili heteroseksualni. Žensko ponašanje muškaraca i muško ponašanje žena mogli su se, dakle, pojaviti nezavisno od toga da li su ti muškarci i te žene homoseksualci ili heteroseksualci.

Tu su, konačno, rodna uloga i erotska sklonost počele da se sagledavaju kao razdvojene pojave i više ništa nije ometalo autentičan pojmovni napredak. Ali takvo rasuđivanje nije dugo potrajalo jer je nacistička diktatura stavila tačku najpre na nemačko, a zatim i na ostala evropska istraživanja.

KINSEJEVO UKIDANJE HOMOSEKSUALNOSTI

Međutim, dvanaest godina kasnije jedan biolog je pokazao da su Hirsfeld i svi njegovi prethodnici bili u zabludi. Godine 1941, Alfred C. Kinsi već je bio obavio 1600 intervjua i ispitao “kriterijume za hormonalno objašnjenje homoseksualnosti” u prvoj publikaciji. Tu je Kinsi prikazao skalu od trideset tačaka uzimajući za primer trideset slučajeva iz svoje zbirke, koji su pokazali trideset različitih nijansi i kombinacija između isključivo heteroseksualnog i isključivo homoseksualnog ponašanja.⁹ Na osnovu tih primera zaključio je da se, u najboljem slučaju, “homoseksualnost” teško može objasniti delovanjem hormona:

Svako hormonalno ili neko drugo objašnjenje homoseksualnosti mora priznati činjenicu da je nešto između četvrtine i polovine svih muškaraca pokazalo sposobnost da odgovori na homoseksualne podsticaje; da tu imamo sliku beskrajnih međustupnjeva između svih kombinacija homoseksualnosti i heteroseksualnosti; da je nemoguće razlikovati takozvani stečeni, latentni i urođeni tip; da postoji mnoštvo stupnjeva između takozvanog aktivnog i pasivnog partnera u homoseksualnoj vezi.

Svako hormonalno ili bilo koje drugo objašnjenje homoseksualnosti mora priznati činjenicu da se i homoseksualne i heteroseksualne aktivnosti mogu

9. Alfred C. Kinsey, “Homosexuality: Criteria for a Hormonal Explanation of the Homosexual”, *The Journal of Clinical Endocrinology*, 1: 5, 424-28.

događati sticajem okolnosti samo u jednom životnom dobu pojedinca; i da u vrlo kratkom periodu – nekoliko dana do nekoliko nedelja – isključive aktivnosti jednog tipa mogu biti zamenjene isključivim aktivnostima drugog tipa ili kombinacijom oba tipa.

Svako objašnjenje homoseksualnosti mora priznati da veliki deo populacije mlađih adolescenata pokazuje sposobnost da reaguje i na homoseksualne i na heteroseksualne podsticaje; da postoji znatan broj odraslih ljudi koji pokazuju tu istu sposobnost; i da se obrazac isključivo homoseksualnog ili isključivo heteroseksualnog ponašanja, koji prevladuje kod starijih odraslih, razvija postepeno.¹⁰

Uprkos provokativnim stavovima koji se u njemu iznose, taj prvi ogled, prvobitno objavljen u jednom endokrinološkom časopisu, nije privukao ozbiljniju pažnju. Moguće je da je njegove prave implikacije u prvi mah razumelo samo nekoliko čitalaca. Ali, kada su Kinsi i njegovi saradnici predstavili svoj slavni prvi “Izveštaj” 1948. godine, on je postao međunarodna senzacija. Tekst se u tom času zasnivao na više od 11.000 intervjuva i prikazivao je otkrića o homoseksualnom ponašanju na skali od sedam stupnjeva.¹¹ Naravno, Kinsijeva nova sedmostepena merna skala bila je u osnovi pojednostavljena verzija prethodne. Iz toga jasno sledi

da, kad je reč o Kinsijevoj skali, nije važan broj (proizvoljno određenih) podgrupa, već fluidni prelaz iz jedne grupe u drugu. Kao što je rekao sam Kinsi:

Muškarci ne čine dve jasno razdvojene populacije, heteroseksualnu i homoseksualnu. Svet se ne može podeliti na ovce i koze. Nisu sve stvari crne, niti su sve bele. Temeljni zakon taksonomije kaže da priroda retko ima posla s diskretnim kategorijama. Samo ljudski um smišlja kategorije i pokušava da ugura činjenice u jasno odvojene pretince. Živi svet je kontinuum u svim svojim aspektima. Što pre shvatimo da to važi za ljudsko seksualno ponašanje, to ćemo pre doći do čvrstog razumevanja realnih činjenica seksualnosti.¹²

296

Dakle, Kinsi smatra da je priroda odveć raznovrsna da bi se mogla sabiti u sićušnu suprotnost “homoseksualno/heteroseksualno”. Zahvaljujući svom sisarskom nasleđu, čovek kao vrsta poseduje sposobnost da reaguje na podsticaje kako suprotnog tako i istog pola. Ako bi tu išta trebalo objašnjavati, onda je to isključivost ponašanja u obe krajnje tačke spektra. To, bez sumnje, treba pripisati pre svega kulturnim uticajima. U svakom slučaju, sa stanovišta biologije homoseksualno ponašanje je jednako “prirodno” kao i heteroseksualno.

¹⁰ Ibid., str. 428.

¹¹ Alfred C. Kinsey et al., *Sexual Behaviour in the Human Male*, W. B. Saunders, Philadelphia, 1948, str. 638. (Ovde je skala malo promenjena da bi se pojačala njena sličnost sa Kinsijevom prethodnom skalom iz 1941. Sl. 9).

¹² Ibid., str. 639.

Kinsijeva druga, sedmostepena skala naknadno je postigla izvesno međunarodno priznanje i štampana je u mnogim udžbenicima i stručnim radovima. Nažalost, ona je često pogrešno tumačena zato što se malo ko potrudio da pročita Kinsijeva uputstva i objašnjenja. Posebno je važno njegovo tvrđenje da skala prikazuje i manifestna i skrivena iskustva, to jest ne samo činove već i čisto psihičke reakcije koje nisu dovele do seksualnog kontakta. Na primer, oženjen muškarac bez ikakvog stvarnog homoseksualnog kontakta, koji redovno izvršava svoje “bračne dužnosti”, ali za to vreme fantazira pre svega o muškarcima, nije obeležen nulom već brojem dva ili tri, u zavisnosti od toga koliko su njegove homoseksualne želje ili fantazije jake ili česte. S druge strane, jedan muškarac koji se bavio prostitucijom i koji je imao samo jednu žensku prijateljicu, ali hiljade muških mušterija, mogao je takođe biti ocenjen brojem dva ili tri ako su njegove stvarne seksualne želje bile usmerene ka devojci i ako je usluživao svoje muške mušterije bez ikakve seksualne želje sa svoje strane, dakle, “samo za novac”.

S obzirom na ogromno, statistički dokumentovano razilaženje između želje i dela, s obzirom na ogroman obim varijacija između isključivo heteroseksualnog i isključivo homoseksualnog ponašanja, i s obzirom na mnoge promene – tačnije, obrte – Kinsi više nije video nikakvog opravdanja za upotrebu reči “homoseksualac”, koju je i sam koristio, doduše ironično, sedam godina ranije. On je sad izveo logičan zaključak:

Podstakli bismo jasnije razmišljanje o tim stavrima kad ne bismo opisivali pojedince kao heteroseksualne ili homoseksualne, već kao osobe koje su imale izvesnu količinu heteroseksualnog i izvesnu količinu homoseksualnog iskustva. Umesto da koristimo imenice heteroseksualac i homoseksualac kojima se označavaju osobe, pa i prideve kojima se opisuju osobe, možda bi bilo bolje da iskoristimo te termine za opisivanje otvorenih seksualnih odnosa ili podsticaja na koje pojedinac erotski reaguje.¹³

Čim je ta upotreba prihvaćena, postalo je jasno da se na pitanje o broju homoseksualaca u određenoj populaciji u načelu ne može naučno odgovoriti. Moguće je samo utvrditi koji broj pojedinaca treba svrstati u svaki od podeoka na Kinsijevoj skali u datom trenutku.

Svojim radikalnim sugestijama Kinsi se previše udaljio od svojih savremenika. Oni su i dalje bili nesposobni da napuste utabane staze. Potreba za klasifikacijom bila je pre-duboko usađena. Na primer, nemački lekar Valter Brojtigam izričito se pozivao na Kinsijev izveštaj, ali mu to nije smetalo da sastavi listu različitih “vidova homoseksualnosti”: razvojna homoseksualnost, pseudohomoseksualnost, inhibirana homoseksualnost i preferencijalna homoseksualnost.¹⁴

Takve kliničke podele na tipove navele su mnoge umove da se, svesno ili nesvesno, vrte na ideju da postoje različiti tipovi,

13. Ibid., str. 617.

14. Walter Bräutigam, *Formen der Homosexualität*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1976.

hibridi ili prelazni stepeni manje-više izraženih "homoseksualaca". Nije bilo nimalo lako povući razliku između razvoja u jednom slučaju i inhibicije u drugom, između realne i pseudo-preferencije. Kad bi se pojavila sumnja, stručnjak je morao da presudi o tome da li je homoseksualnost određene osobe "autentična". U svakom slučaju, "preferencijalna" homoseksualnost se implicitno opet odnosila na posebnu, jasno izdvojenu grupu.

Ipak, nisu samo klinički lekari smatrali da je povlačenje jasne granice između heteroseksualaca i homoseksualaca potrebno i korisno. U to vreme, pripremljen svakako i ogromnim javnim uticajem Kinsijevih istraživanja, postepeno je nastajao pokret za oslobađanje homoseksualaca kojem je takođe bila potrebna jasna razlika. On se borio za okončanje društvene diskriminacije i za reformu onog dela krivičnog zakona koji se odnosi na homoseksualno ponašanje, a izgledalo je da se ti zahtevi lakše mogu ostvariti ako se postulira postojanje homoseksualnih pojedinaca koji bi se zatim organizovali kao velika društvenopolitička grupa za pritisak i "seksualna manjina".

PONOVNO RAĐANJE HOMOSEKSUALCA U MODERNOM GEJ POKRETU

S obzirom na neophodnost borbe za oslobađanje homoseksualaca, Kinsijevo ukidanje "homoseksualnosti" nije bilo od velike pomoći; štaviše, ono je izgledalo nazadno. Stoga je taj staromodni psihijatrijski Golem, koga su Kinsijevi izveštaji već bili pretvorili u statističku prašinu, brzo uskrsnut kao moderni *gej muškarac*, odeven u pomodno "Kastro klon" odelo –

kao moderan, snažan i zdrav borac za Dobro. Štaviše, njemu su se ubrzo na frontu pridružile lezbejke, i tako je nastala jedna nova društvena grupa koja je, idući za svojim ciljevima, negovala sopstveni osobeni identitet.

Naravno, taj proces su pokrenule i održavale sociopolitičke sile, a ne naučna otokrića. U svakodnevnoj borbi za moć i uticaj, nauka je najpre morala da se zadovolji zadnjim sedištem. Na kraju je, međutim, procvat gej pokreta izazvao sve veće prihvatanje gej istraživanja, što je, sa svoje strane, iznelo na svetlost dana davno zaboravljene istorijske i etnološke činjenice koje su odudarale od početne naivne predstave homoseksualaca o sebi. Na primer, godine 1974. pojavio se prvi broj specijalizovanog naučnog časopisa *Journal of Homosexuality* koji je, pod svojim otvoreno homoseksualnim urednicima, postajao sve samokritičniji. Između ostalog, rehabilitovano je Kinsijevo delo; njegove ideje su ponovo preuzete i iz njih su izvedeni mnogo dalekosežniji zaključci od onih na koje se sam Kinsi, u svoje vreme, odvažio; o tome će biti reči dalje u tekstu.

Najpre je postulat o "gej ili lezbejskom identitetu" odveo do dihotomizacije koja je bila korisna za gej pokret. Neko mu je ili pripadao ili nije. Ili je bio gej ili nije, a ako je to bio krišom, bila mu je moralna dužnost da ojača redove potlačene braće i sestara na taj način što će se otvoreno "pokazati", to jest što će priznati "da je gej".

Ubrzo se sve više muškaraca i žena odlučivalo na taj korak. Pokret je rastao i osvajaio sve više prava za sebe. Ali sa uspehom su došli i neočekivani znaci cepanja. Na primer, počela je da se organizuje jedna nova, dotad ne-

poznata grupa koja je smatrala da je ugrožavaju oba tabora – biseksualci.

Oni su odbili da se pridruže jednoj ili drugoj strani, osnovali sopstvene organizacije i časopise i na kraju počeli da održavaju sopstvene nacionalne i internacionalne kongrese sa izričitim ciljem da okupe biseksualce koji će se zalagati za sopstvene interese. Neki od njih su čak tražili poseban seksualni identitet za sebe i svoje ljubavnike oba pola.

I taj proces pratio je logiku novog sociopolitičkog razvoja. Takve samoidentifikacije su, zapravo, već postojale. Tako su neki muškarci i žene, potpuno odstupajući od namere autora, protumačili Kinsijevu kliznu sedmostepenu lestvicu kao fiksno označavanje tipova i onda sebe opisali, na primer, kao “Kinsi 3” ili “Kinsi 2”. To ponovo pokazuje u kojoj meri je Kinsijeva zamisao bila u raskoraku sa intelektualnom klimom vremena, u kojoj meri je većini ljudi bilo teško da je shvati i u kojoj meri je potreba za kategorizacijom i dalje bila jaka. Ni oni koji su bili klasifikovani, ni oni koji su klasifikovali nisu mogli da se oslobode starog načina mišljenja, starih pojmova i starih ideja. Malobrojni su bili svesni da je te ideje uveo Ulrihs, dakle da su one tek malo starije od sto godina.

Uporedo sa svesnim samoorganizovanjem, biseksualci su počeli da tragaju za dihotomizacijom koja bi im pomogla da povuku jasne granice. Želeli su da naprave jasnu razliku između sebe i ostalih za koje su smislili novi termin – “monoseksualci”. Tako su nekadašnji

“heteroseksualci” i “homoseksualci” bili obuhvaćeni jednim širim pojmom na osnovu toga što su erotski zainteresovani za samo *jedan* pol (nije bilo važno koji). U poređenju s njima, biseksualci su se sad pojavili kao potpuno zaokružene ličnosti, jedini pravi “potpuni muškarci” i “potpune žene”. (Taj duhoviti terminološki obrt nije bio potpuno nov jer se Hiršfeldov savremenik Benedikt Fridlender već rugao nebi-seksualcima kao “zakržljajim” ili “moralno zakržljajim”.)¹⁵

Kao što se moglo i predvideti, te polemičke i borbene ideje nisu mnogo doprinele racionalnom saznanju i nisu dugo odolevale kritičkom preispitivanju. Kao što su već Ulrihs i njegovi sledbenici morali da shvate, stvari nisu baš tako jednostavne; ni stari psihijatri, ni novi gej i biseksualni oslobodioci nisu, u svojoj revnosti, dobro procenili složenost teme. Jedan poznati autor tekstova o biseksualnosti ubrzo je to shvatio. Američki terapeut Fric Klajn pošao je za Kinsijem i konstruisao “rešetku seksualne orijentacije” koja je rasporedila sedam promenljivih u tri dimenzije (prošlo, sadašnje i idealno). Broj od 1 do 7 (koji je odgovarao brojevima 0 do 6 na Kinsijevoj lestvici) pridodat je svakoj od dobijenih kućica (ukupno dvaeset i jedna). Kada se do kraja popuni, ta rešetka daje jednu veoma diferenciranu, individualizovanu sliku koja se gotovo nikad potpuno ne ponavlja čak ni u najvećim grupama, na primer među muškim i ženskim studentima u učionici.¹⁶

15 Benedikt Friedländer, *Die Renaissance des Eros Uranios*, Bernhard Zacks Verlag, 1908, str. 86.

16 Dijagram je ovde prenet s malim izmenama. Original videti u Fritz Klein, Barry Sepkoff i Timothy L. Wolf, “Sexual Orientation: A Multivariable Dynamic Process”, *Journal of Homosexuality*, 2: 1/1, 1985, str. 39-42. (I sam Klajn je kasnije uneo slične izmene.)

U najboljem slučaju, Klajnova rešetka nije ništa drugo do jednostavno nastavno sredstvo koje ilustruje složenost onoga što se danas naziva “seksualna orijentacija”. Naučna diskusija o tome u međuvremenu je odmakla mnogo dalje jer je krajem šezdesetih godina dvadesetog veka, u vreme kada je jačao gej pokret, dobila snažan podstrek od sociologije.

NOVI POKUŠAJ DEKONSTRUKCIJE HOMOSEKSUALCA OD STRANE KRITIČKIH SOCIOLOGA

Bliže ispitivanje “devijatnosti” i “stigme” kojem su se okrenuli kritički sociolozi 60-ih godina moralo je pre ili kasnije uroditi različitim pristupima u istraživanju seksualnosti. Kad je reč o temi seksualnosti, jedan od prvih znakova da se to događa bio je ogled Meri Mekintoš “Homoseksualna uloga” (1968).

Ta autorka je ponovo potvrdila – još kategoričnije nego Kinsi – da “homoseksualnost” nije stanje, suština ili isključiva karakterna crta nekih ljudi. Na kraju krajeva, postoje i “biseksualci” koji onemogućuju svaku jasnu distinkciju. Pored toga, očigledno je da homoseksualci, voljno ili nevoljno, igraju jednu devijantnu i stigmatizovanu društvenu ulogu i da drugi ljudi, posebno neki “nehomoseksualci”,

ne igraju tu ulogu iako je njihovo seksualno ponašanje *de facto* istovetno. Stoga je svaki pokušaj da se slučajni uzorak “čistih” homoseksualaca stavi naspram kontrolne grupe jednako “čistih” heteroseksualaca naučno besmislen ili potpuno proizvoljan. Zato nema nikakvog smisla istraživati nastanak pretpostavljene karakterne crte “homoseksualnosti”:

Tragati za uzrocima “homoseksualnosti” značilo bi isto što i pratiti etiologiju “predsedavanja komisiji” ili “adventizma sedmog dana”.¹⁷

Ona predlaže da istraživači odustanu od tog zaludnog poduhvata i da se pre svega pozabave pitanjem kako i zašto se pojavila pogrešna predstava o homoseksualnosti kao suštini.

Njen predlog je poslušalo nekoliko “gej” istoričara koji su pokazali da se uloga “homoseksualca” kakvu danas poznajemo prvi put pojavila u osamnaestom veku s počecima industrijalizacije u Evropi. Ali njih su ubrzo počeli da osporavaju drugi “gej” istoričari koji su smatrali da se primeri te uloge, u najmanju ruku izolovani slučajevi, ali možda i prave “gej zajednice” mogu otkriti već u antici i srednjem veku. Ta rasprava između stručnjaka u početku je zbunjivala mnoge posmatrača.¹⁸

300

17 Mary McIntosh, “The Homosexual Role”, *Social Problems*, 16: 2, jesen 1968, str. 182-92.

18 Najistaknutiji gej istoričar na esencijalističkoj strani bio je John Boswell koji je naznačio svoj stav već u naslovu velike studije: *Christianity, Sexual Tolerance and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*, University of Chicago Press, Chicago/London, 1980. Najistaknutija ličnost na konstrukcionističkoj strani bio je Michel Foucault, koji je postavio izmišljanje homoseksualnosti u devetnaesti vek u svojoj knjizi *Sexualität und Wahrheit: Der Wille zum Wissen*, Suhrkamp, Frankfurt am Mein, 1977. Fukoovu tezu u osnovnim crtama dele i Englezi Plamer i Viks, koji, međutim, smeštaju genezu homosek-

Amerikanci Džon Ganon i Vili-
jam Sajmon, obojica saradnici Kinsijevog in-
stituta, prvi su protumačili seksualno ponaša-
nje kao “ponašanje po određenom predlošku”.

Po njihovom mišljenju, ljudsko seksualno ponašanje nije prirodni izraz univerzalnog unutrašnjeg nagona, već pre rezultat individualnog obrađivanja i usvajanja različitih (delimično rivalskih, pa i uzajamno isključivih) “scenarija” koje nudi društvo. Ovde reč scenario treba razumeti u njenom osnovnom značenju – kao scenario ili pozorišni tekst koji daje uputstva za akciju. On nam kaže i kako i kada da reagujemo na “slagvorte” i šta uopšte znači cela drama. Pošto je svakom od nas ponuđen ceo svežanj različitih scenarija iz različitih izvora (roditelji, braća i sestre, prijatelji, crkva, škola, masovni mediji i tako dalje) moramo da biramo među njima ili, tačnije, da od komadića raznih scenarija napravimo sopstveni koji odgovara našim preferencijama i sposobnostima. Naoružani sopstvenim predloškom susrećemo se s muškim ili ženskim partnerima; oni i sami slede svoj scenario koji se može slagati ili ne slagati s našim. Moguće je i uzajamno prilagođavanje: svaki od partnera pomalo menja scenario, a rezultat je novi, zajednički scenario koji omogućuje život para.¹⁹

Međutim, odabiranje i prekraj-
anje predloška nema samo pomenuti intrapsi-
hički i međuljudski već i opšti, **kulturni** aspekt: predlošci određuju šta će se smatrati “seksualnim” u datoj kulturi, i koje seksualno ponašanje će se smatrati konformističkim, a koje devijantnim, i pod kojim uslovima. U tom smislu, pojam “homoseksualnosti” i njegove pozitivne i negativne konotacije takođe su kulturno determinisani konstrukti. Takvi konstrukti određuju okvire u kojima parovi i pojedinci doživljavaju sopstveni konformizam ili devijantnost i doprinose njihovom stvaranju, kao i njihovom nerazumevanju.

Na primer, star i, uprkos napredovanju nauke, uporan nesporazum jeste postovećivanje reproduktivnog, rodnog i seksualnog ponašanja. Ako istraživači ne prave strogo razliku između ta tri vida ponašanja, neizbežno će biti zavedeni na pogrešan put. Kao što objašnjava Džon Ganon:

Svi obrasci reproduktivnog, rodnog i seksualnog ponašanja proizvod su specifičnih kultura i mogu se posmatrati kao primeri ponašanja na osnovu društvenih scenarija. Zapadna društva danas imaju sistem rodnog i seksualnog učenja u ko-

sualnosti već u osamnaesto stoleće. (Videti Kenneth Plummer, *Sexual Stigma: An Interactionist Account*, Routledge and Kegan Paul, London/Boston 1975; Kenneth Plummer, *The Making of the Modern Homosexual*, Bernes 8: Noble Books, Totowa, N. J.; Jeffrey Weeks, *Coming Out: Homosexual Politics in Britain from the Nineteenth Century to the Present*, Quartet Books, London, 1977). John Boswell je kasnije pokušao da ukloni nesporazume između esencijalističkih i konstrukcionističkih istoričara homoseksualnosti u ogledu “Revolutions, Universals, Sexual Categories”, *Salmagundi*, 58–59 (jesen/zima 1982–83), str. 89–113.

19 Teoriju scenarija autori su prvi put primenili na ljudsko seksualno ponašanje pre više od dvadeset godina. Videti John Gagnon, William Simon, *Sexual Conduct: The Social Source of Human Sexuality*, Aldine, Chicago, 1973.

jem se rodno diferencirani predlošci uče pre seksualnih scenarija, ali delimično vuku poreklo iz tih prethodno naučenih rodnih scenarija... Tu treba naglasiti dve stvari: prvo, i rod i seksualnost su naučeni oblici društvene prakse; drugo, zasnivanje pouke o seksualnom ponašanju na “prirodnim razlikama” između muškaraca i žena je pogrešno.²⁰

Međutim, tu grešku je očigledno veoma teško ispraviti. Na primer, obrtanje rodne uloge između feminizovanih muških pacova i promena do koje usled toga dolazi u njihovom držanju, kretanju i gestovima kad pokušaju da se *ponašaju reproduktivno* naveli su neke istraživače hormona na pogrešne zaključke o *seksualnom ponašanju* između muškaraca.²¹

Takvi zaključci su nedopustivi čak i samo na osnovu logike, da i ne pominjemo činjenicu da pacovi nisu ljudi. (Nema potrebe reći da se takozvani “homoseksualci” reprodukuju na isti način, istim gestovima, pokretima i jezikom tela kao i “heteroseksualci”; tu činjenicu će rado potvrditi mnoge lezbejske majke i gej

očevi.) Ili, da se poslužimo drugim primerom, istraživači Ulrihs i Hiršfelds su uočili obrtanje rodova u homoseksualnom ponašanju, na primer žensku ili feminiziranu psihu kod muškaraca. Štaviše, mnogi od njihovih čitalaca su to zaista i **iskusili** zahvaljujući jakoj sugestiji okoline. Ponašajući se u skladu sa predloškom koji im je ponudila njihova kultura, oni su mislili da su homoseksualci donekle feminizirani, pa su stoga razvili sve vrste ženskog manirizma, često do “preoblačenja”, to jest nošenja haljina čak i ako nisu imali transvestitskih sklonosti. Lezbijske partnerke su, sa svoje strane, pokušavale da simuliraju podelu na rodne uloge kakva postoji između muškaraca i žena. Jedna je igrala “aktivnu” mušku ulogu (*butch*) a druga pasivnu žensku (*femme*). I među ženskim i među muškim istopolnim partnerima, ti stereotipi su često određivali i najsitnije detalje seksualnog kontakta.

Na primer, krajem 60-ih, to jest pre uspeha modernog gej pokreta, svakom posetiocu San Franciska bilo je jasno da “scenom” dominiraju “transvestitske kraljice”, feminizirane “Meri” i “sekaperse”, pa čak i dru-

302

20 John Gagnon, “The Explicit and Implicit Use of the Scripting Perspective in Sex Research”, *Annual Review of Sex Research*, sv. 1, 1990, str. 5.

21 Dugo je najpoznatiji od tih istraživača bio berlinski endokrinolog Ginter Dörner (Günther Dörner). On je godinama neprestano razjašnjavao i proširivao svoja otkrića. Videti, na primer, Dörner et al., “A Neuroendocrine Predisposition for Homosexuality in Men”, *Archives of Sexual Behavior*, 4, 1975, str. 1-8; Dörner, “Hormones and Sexual Differentiation in the Brain”, u *Sex, Hormones and Behavior*, prir. R. Porter i J. Whelen, Ciba Foundation Symposium 62 (nova serija), Amsterdam, 1979, 81-112; Dörner, “Sexual Differentiation of the Brain”, u *Vitamines and Hormones*, sv. 38, 1980 str. 325-81; Dörner et al., “Stress Events in Prenatal Life of Bi- and Homosexual Men”, u *Experimental and Clinical Endocrinology*, sv. 81, 1983, str. 83-87; Dörner et al., “Sexual Differentiation of Gonadotropin Secretion, Sexual Orientation and Gender Role Behavior”, *Journal of Steroid Biochemistry*, 27, 1987, str. 1081-87.

gi, naizgled neupadljivi gej muškarci imali su repertoar “vrckavih” ženskih pokreta koje su često među sobom ironično naglašavali. Obracali su se jedan drugom ženskim imenima, često uz kikotanje i šiparičko cičanje. Kad bi došlo do seksualnog kontakta, često se pravila razlika između “aktivne” i “pasivne” uloge. Gej barovi su privlačili mušterije nudeći im “imitatore žena”, “muške glumice” i “transvestitske priredbe”.

Petnaest godina kasnije, nakon gotovo potpune pobjede gej pokreta za oslobođenje, transvestitske priredbe su nestale iz barova. Njihove mušterije nije više zanimala razlika između “aktivnog” i “pasivnog”; umesto toga “svi su radili sve”. Gotovo niko nije više verovao u stari natpis na majicama: “Samo je kučka *butch!*” Naprotiv, većina je sada negovala izrazito mušku pojavu sa dubokim glasom, kratko ošišanim kosom, brkovima, lamerdžek košuljama, farmerkama i motociklističkim cipelama s debelim đonom. Ta moda se zatim proširila na druge gej scene Sjedinjenih Američkih Država i Evrope pod imenom “Kastro klon” (po ulici Kastro u San Francisku).

Međutim, u oba slučaja to su bili **isti ljudi** koji su u to vreme, krajem sedamdesetih, imali petnaest godina više.

Dramatična promena u odevanju i samoopažanju gej muškaraca može se najbolje objasniti usaglašavanjem s novim unutrašnjim i spoljašnjim predlošcima. Ona je jednom zavisgda bacila u staro gvožđe stare teorije, od Ulrihsove do Hiršfeldove, koje su vezivale homoseksualno ponašanje za obrtanje rodni uloga. Postalo je jasno da ta veza nije “prirodna” nego kulturna. Ona se sad pokazala kao in-

strument ugnjetavanja i samougnjetavanja, kao način života po kliše, kao neka vrsta predviđanja koje izaziva ono što je predvidelo. Čim je pritisak uklonjen i čim je postignut dovoljan stepen gej samoodređenja, stari kliše je izgubio svoju snagu.

Nije potrebno isticati da je i “Kastro klon” bio kliše, doduše istorijski nužan kliše. Taj svesno izgrađeni “kontrakliše”, da tako kažemo, konačno je uništio stare predrasude ne samo u društvu već i u glavama. Tek kad su se, zahvaljujući sopstvenom iskustvu, uverili da ne moraju biti feminizirani, već da, naprotiv, mogu biti izrazito muževni, gej muškarci su mogli da razdvoje seksualno ponašanje od obrtanja rodni uloga. Nakon toga su u stare stereotype verovali još samo široka, “neprosvećena” javnost – uključujući i političke i verske “napadače na homoseksualce” – i neki istraživači. Svesno ili nesvesno, oni su prosto propustili da primete veliki preokret na gej sceni.

Tako su ponovo potvrđene osnovne pretpostavke teorije o predlošcima:

(1) Seksualno ponašanje varira u različitim kulturama i istorijskim periodima.

(2) Značaj i značenje seksualnog ponašanja variraju u zavisnosti od kulture i istorijskog perioda.

(3) Definicija i doživljaj “seksualnog” variraju u zavisnosti od kulture i istorijskog perioda.

(4) Veza seksualnog, rodni i reproduktivnog ponašanja varira u zavisnosti od kulture i istorijskog perioda.

(5) Akademsko proučavanje tog kruga pitanja (to jest istraživanje seksualnosti ili seksologija) i samo je kulturno i istorijski uslo-

vljeno kako u pogledu teme, tako i u pogledu metode.²²

Teorija scenarija bila je, dakle, kadra da uspostavi kritički odnos prema sopstvenim zaključcima (kao i prema zaključcima svih drugih teorija). Ti zaključci nisu bili “većite istine” već intelektualne konvencije koje su prihvatljive ovde i sada. Sva objašnjenja uzroka homoseksualnosti, na primer, nikad nisu ništa drugo do “kulturno plauzibilni izveštaji”, bez obzira na to da li dolaze od naučnika ili od običnih “gej osoba”. Važno je samo to da izveštaji dolaze od “autorizovanih tumača”. U zavisnosti od datog kulturnog okruženja, to mogu biti sveštenici, advokati, psihijatri, endokrinolozi, neurolozi, genetičari, istraživači seksualnosti, rani “gej” mislioci ili drugi “autoriteti”. Međutim, danas ne prihvata svako sve autoritete, ako ni zbog čega drugog, zato što oni žestoko protivreče jedni drugima. U stvari, razni stariji i noviji izveštaji izgledaju plauzibilni različitim akademskim školama ili seksualno-političkim grupama, te nam se i naučni diskurs predstavlja kao “istovremenost neistovremenog”.

Štaviše, takvi izveštaji ili, da budemo precizniji, opravdanja motivacija, obično se odnose samo na istopolno seksualno ponašanje. Heteroseksualno ponašanje se uglavnom smatra neproblematičnim, tako da ne iziskuje objašnjenje. Njegovi uzroci se istražuju tek kada ono prekrši društvene norme (na pri-

mer, u slučaju preljube, seksualnog kontakta sa maloletnicima ili silovanja). Međutim, presudan motiv za to istraživanje uvek je želja da se spreči kršenje norme u budućnosti. “Objašnjenje” koje se na kraju nudi mora biti plauzibilno za datu kulturu u sledećem smislu:

Takvi načini objašnjavanja ponašanja moraju se shvatiti kao kulturne konvencije, a ne kao naučne istine.²³

Kada se to primeni na pretpostavljene naučne probleme objašnjenja seksualnog ponašanja, to za Džona Ganona znači sledeće:

Iz perspektive teorije scenarija, istopolne erotske preferencije stvaraju i oblikuju sistemi značenja koje jedna kultura nudi kao obrasce ponašanja. Ono što se obično tumači kao kultura protiv “čoveka” ili kultura protiv prirode nije ništa drugo do sukob između različito socijalizovanih pojedinaca ili grupa.²⁴

Potrebna je stalna svest da su činovi upotrebe i objašnjenja zapravo činovi društvene kontrole u užem smislu, da su “homoseksualno” i “homoseksualnost” imena koja su nekim osobama i njihovom ponašanju nametnule druge osobe – i da je to nametanje podrazumevalo pravo tih drugih osoba da prvima

304

22 Videti John Gagnon, “The Explicit and Implicit Use...”, *ibid.*, str. 1-43.

23 John Gagnon, “Gender Preference in Erotic Relations: The Kinsey Scale and Sexual Scripts”, u *Homosexuality/Heterosexuality: Concepts of Sexual Orientation*, prir. D. P. McWhirter, S. A. Sanders i J. M. Reinish, Oxford University Press, The Kinsey Institute Series, New York/Oxford, 1990, str. 195.

24 *Ibid.*, str. 194.

saopšte poreklo, značenje i moralnu vrednost njihovog ponašanja.²⁵

To je istina, mada su u početku upravo autori poput Ulrihsa, Kertbenija i Hiršfelda – dakle, muškarci koje su erotski privlačili muškarci – širili etikete kakve su “uranisti”, “homoseksualci” i “treći pol”. To je, međutim, bila samo reakcija na konkretno društveno ugnjetavanje koje su želeli da izbegnu postuliranjem posebne klase ljudi. Doista, pravni kontekst u kojem su se pojavili ti neologizmi to nepobitno dokazuje (borba za ukidanje pruskog kaznenog paragrafa 143, odgovarajućeg paragrafa u Severnom Nemačkom Savezu i na kraju paragrafa 175 u novom Nemačkom Rajhu).

305 Pošto je tema homoseksualnosti uvek bila povezana sa društvenim raspravama, biolog Kinsi je bio naivan kad je objašnjavao veliki raspon varijacija između isključivo heteroseksualnog i isključivo homoseksualnog ponašanja pozivajući se na raznovrsnost prirode. On je smatrao da su društva namerno gajila erotski isključiva ponašanja, kao što se danas u takozvanom agribiznisu gaje biljne monokulture. Kad bi ljudska priroda naprosto bila ostavljena na miru, njena velika erotska raznovrsnost nesmetano bi se ispoljila i svi bi mogli da je vide. Ali Ganon smatra da takva naučna razmatranja ne igraju gotovo nikakvu ulogu u društvenoj stvarnosti zapadnog industrijskog sveta i da su jasna razgraničenja zapovest vremena. Heteroseksualci, homoseksualci i biseksualci se konstituišu kao grupe i bore se za “odgovarajući” položaj u društvu. U tom procesu oni razvi-

jaju sopstvene predloške i paradigme koji nisu ništa drugo do ideološko oružje. Za nekolicinu istraživača seksualnosti Kinsijevo biološko objašnjenje bilo je dovoljno da ukine tradicionalnu dvojnu podelu na heteroseksualnost i homoseksualnost, ali za modernu zapadnu kulturu ono nije bilo dovoljno uverljivo da bi politički uspelo.

Ni ideološka kritika otvorenih “gej” istraživača nije ništa postigla u tom pogledu. Na primer, u zemljama nemačkog govornog područja, Rolf Gindorf je još 1977. godine podvrgao kritici Ulrihsove, Kertebenijeve i Hiršfeldove ideološke i biološke koncepcije seksualnosti i ukazao na opasnosti koje su u njima sadržane. Umesto klasične teorije o univerzalnoj (i jedino “zdravoj”) heteroseksualnosti na jednoj strani, i “homoseksualne kontraideologije” na drugoj, on je pozvao na “prevazilaženje dihotomizacije”:

Dilema tradicionalnog istraživanja seksualnosti leži u nesvesnoj, ali nesumnjivo pretpostavljenoj podeli na suprotne nagone i nasledne činioce... Podela na heteroseksualnost i homoseksualnost, na heteroseksualce i homoseksualce i sama je artefakt koji počiva na jednoj ozbiljnoj zabludi, naime na pretpostavci da je za objašnjenje heteroseksualnog i homoseksualnog ponašanja potreban radikalno različit model. Celokupno istraživanje etiologije unapred je ideološki opterećeno zato što izdvaja jedan segment seksualnog kontinuumu i pokušava da ga

25. Ibid., str. 183.

analizira pomoću radikalno drukčijih pojmova.²⁶

Ovde su heteroseksualnost, homoseksualnost i biseksualnost opisane kao “virtualne stvarnosti”;²⁷ takvo stanovište kasnije će biti nazvano “socijalni konstrukcionizam”.

Ali sve je bilo uzalud; diskriminatori i diskriminirani, istraživači i njihovi objekti zadržali su – mada iz različitih pobuda – postulat da se “homoseksualci” mogu okarakterisati kao jedna zasebna grupa, i svi su nastavili da tragaju za uzrokom tog stanja.

SAVREMENA RASPRAVA: EGZISTENCIJALISTI NASPRAM KONSTRUKCIONISTA

Istraživači uzroka danas se opisuju zajedničkim opštim imenom “esencijalisti”. Oni su uglavnom naučnici u oblasti prirodnih nauka koji

veruju u suštinu, posebno svojstvo, karakternu crtu ili stanje zvano “homoseksualnost”. Naspram njih su “konstrukcionista”, pretežno iz društvenih nauka. Za njih “heteroseksualnost”, “homoseksualnost” i “biseksualnost” nisu ništa drugo do sociopolitičke konstrukcije koje se pogrešno smatraju prirodnim pojavama.

Esencijalisti traže uzrok homoseksualnosti negde u datim biološkim činionicima, u fizičkoj konstituciji osobe: u prenatalnim hormonskim uticajima, nekim moždanim strukturama ili genima.²⁸

Oni veruju da ti fizičko/biološki činiooci, pojedinačno ili u sprezi, objašnjavaju sklonost prema istopolnim seksualnim kontaktima. To objašnjenje, po njihovom mišljenju, skida sa homoseksualnosti svaku moralnu osudu jer je ono somatski uslovljeno stanje koje se može dijagnosticirati – na primer, kao boja kože i kose, ili levorukost. Ako se konačno utvrdi

306

26 Rolf Gindorf, “Wissenschaftliche Ideologien im Wandel. Die Angst vor der Homosexualität als Intellektuelles Ereignis”, u *Der unterdrückte Sexus. Historische Texte und Kommentare zur Homosexualität*, prir. J. S. Hohmann, Adhenbach, Lollar, 1977, 129-44.

27 Ibid., 143.

28 Pored već pomenutog endokrinologa Gintera Denera, biološke modele za objašnjenje ljudskog homoseksualnog ponašanja ponudili su i (otvoreno gej) neurolog Sajmon Le Vej, istraživač blizanaca Dž. Majkl Bejli i genetičar Din Hamer. Le Vej smatra da je moguće naći organski uzrok homoseksualne sklonosti u nekim regijama mozga (Le Vej, “A Difference in Hypothalamic Structure Between Heterosexual and Homosexual Men” u *Science*, sv. 253, 1993, str. 1034-37. Bejli i Hamer veruju u genetski uzrok, a Hamer čak misli da je lokalizovao regiju u kojoj se nalazi odgovorni gen na kraju X hromozoma (Hamer et al., “A Linkage Between DNA Markers on the X Chromosome and Male Sexual Orientation”, u *Science*, sv. 261, 1993, str. 321-27). Hamer i njegovi koautori “homoseksualnu orijentaciju” zaista nazivaju “varijacijom koja se prirodno događa” i izričito upozoravaju protiv zloupotrebe svog otkrića za određivanje ili promenu te varijacije (str. 321 i 326); međutim, ima jakih razloga za sumnju da i sami veruju u mogućnost izbegavanja takve zloupotrebe. Uzgred, u ovom kontekstu je korisno i prisetiti se da su genetičari ranije verovali da su otkrili specifične gene nasilja, alkoholizma pa čak i talasofilije (ljubavi prema putovanju morem). Malo šta je ostalo od tih otkrića.

da je homoseksualnost, poput boje kože, fizička karakteristika, onda će, nadaju se oni, nestati svi mogući razlozi za diskriminaciju. Homoseksualcima bi morala da budu data sva građanska prava, a prirodne nauke bi još jednom oslobodile nepravедno osuđenu, ugnjetenu klasu ljudi zahvaljujući svojim jasnim identifikacijama i klasifikacijama slobodnim od vrednosnih predrasuda. Ali, umesto očekivane opšte zahvalnosti za svoje napore, esencijalisti su na svakom ćošku bili izloženi podsmehu i poruzi konstrukcionista koji su na njih sručili pravu bujicu kontraargumentata:

(1) Prirodne nauke nisu nikad nikog oslobodile. Naprotiv, njihova otkrića su odveć često zloupotrebljavana kao opravdanje za najgoru vrstu ugnjetavanja. Socijaldarvinizam, rasizam, prisilna "eugenika" i psihijatrijska tortura samo su najuočljiviji primeri. Dokaz biološke predispozicije za homoseksualnost samo bi izazvao dalju diskriminaciju. Hiršfeldova teza o urođenoj homoseksualnosti, na primer, nije ni najmanje omela nacističko proganjanje homoseksualaca, već je pre poslužila kao dobrodošlo opravdanje. Na kraju krajeva, i sam "Reichsführer SS" Hajnrih Himler, bez naučnog dokaza i samo na osnovu svog "germanskog njuha", čvrsto je verovao da je homoseksualnost urođena. Upravo zbog toga je naredio da se ubiju hiljade homoseksualaca, među njima i njegov nećak, kao "rasno inferiorni ljudi".

(2) Nesumnjivo urođene biološke karakteristike, poput boje kože i pola nikad nisu zaštitile crnce i žene od uskraćivanja građanskih prava, na primer prava da glasaju. Štaviše, čak su i levoruki i crvenokosi povremeno bili ugnjetavani i potiskivani na marginu društva.

(3) Veoma je naivno pretpostaviti da će ljude pune predrasuda, ljude koji žude da diskriminišu, zaustaviti naučni argumenti. Pravo pitanje nije "Koje biološko stanje nalazimo?" već "Koje će društvene posledice pratiti otkriće određenog stanja?" Odgovor na to pitanje je uvek vrednosni sud. Vrednosni sudovi su, međutim, moralni, a ne naučni iskazi.

(4) Štaviše, dokaz da neka fizička osobina "opravdava" homoseksualno ponašanje vodio bi još jednom veoma zanimljivom pitanju: "Kako bi trebalo objasniti homoseksualno ponašanje osoba kod kojih nije uočena ta osobina?" Pošto ne postoji biološko "opravdanje", pošto njihovo ponašanje nije "nužno" ni "nevoljno", treba li ih osuđivati? Ako je odgovor potvrđan, da li bi oni za koje se utvrdi da su krivi mogli da se pozovu na neki drugi, još neotkriven somatski uzrok? Da li bi društvo onda trebalo da osnuje ceo jedan sistem ekspertiza da bi moglo da razlikuje "prave" homoseksualce od "lažnih" u skladu sa najnovijim naučnim otkrićima? Ali ako ni lažni ne bi bili osuđivani, to jest ako društvo namerava da toleriše čak i "voljne" homoseksualne činove, kakva je onda svrha tog prethodnog istraživanja koje navodno treba da ukine krivicu?

(5) U doba genetičkih manipulacija, dokaz da postoji "gej gen" prilično je košmarna ideja. Kad bi takav dokaz postao dostupan, bilo bi razloga za strahovanje da će ljudi uskoro pokušati da lociraju gen u nerođenom fetusu. Onda bi roditelji mogli da odluče žele li da imaju sina koji je "gej" ili devojčicu koja je "lezbejka". Ako ne žele, mogao bi im biti ponuđen abortus. Koliko ljudi bi to prihvatilo? Koliko ljudi bi moglo da plati za to? U kojim ze-

mljama bi bila ponuđena prenatalna dijagnoza? Kojim građanima? Po kojoj ceni? Da li bi za to plaćalo zdravstveno osiguranje? Da li bi trebalo uvesti “medicinske indikacije” za opravdanost takvog postupka? I, na kraju, da li bi homoseksualci postojali samo u siromašnim zemljama i u siromašnim segmentima stanovništva? Ali zar stopa rađanja nije upravo tu najveća? Da li bi homoseksualnost, kao nekad rahitis, postala beleg siromaštva? I obrnuto, da li bi se jednog dana moglo svesno podsticati rađanje homoseksualaca? Ko bi tu mogao videti svoj interes, i u kojim okolnostima? Lezbejske majke, na primer, koje bi platile da budu veštački oplodene spermom gej muškarca? Ili “normalni”, nekonformistički roditelji koji bi na taj način izražavali protest protiv vlade? Da li bi rođenje homoseksualnog deteta tada postalo dokaz političke nepouzdanosti njegovih roditelja? Ili bi se, naprotiv, za to zalagale vlade koje bi, u želji da nadoknade manjak žena, nudile premije za homoseksualno potomstvo?²⁹ Da li

bi bilo moguće i da li bi trebalo gajiti “gej” vojnike za specijalne elitne trupe, poput onih u antičkoj Grčkoj? Da li bi široko rasprostanjena implantacija “gej gena”, naročito u zemljama trećeg sveta, na kraju postala jedini način za sprečavanje svetske eksplozije stanovništva?³⁰

Ta i mnoga druga pitanja još nisu postavljena, a pogotovo ne promišljena.

(6) U svemu tome, kriterijumi koje je formulisao biolog Kinsi još 1941. godine za objašnjenje “homoseksualnosti” i dalje se potpuno zanemaruju. Na primer, da li se naučnici bave i mislju da otkriju veliki broj različitih “biseksualnih gena”? I ako se oni pronađu, šta će se time postići? Da li su oni zaista potrebni da bi se opravdala postojeća seksualna raznovrsnost? A ako nisu potrebni za tu svrhu, da li bi prost dokaz o postojanju “gej gena” bio dovoljan? Najzad, moglo bi se tvrditi da taj gen ponekad ili često modifikuju ili oslabljuju razni društveni uticaji. Ali ako društveni uticaji mogu, na mala vrata, imati presudan efekat i oslo-

308

29 Evo jedne rečenice iz nedavno objavljenog novinskog članka, koju navodimo bez komentara: “U Kini se više rađaju dečaci – zahvaljujući ultrazvuku.” “Tokom prošle godine u našem selu se rodila samo jedna devojčica – sve ostalo su dečaci”, rekao je J. H. Čen... On je objasnio da za će za 35 do 50 dolara podmićeni lekar otkriti da li trudna žena očekuje dečaka ili devojčicu. “Kad je devojčica, vrši se pobačaj”... To je delom razlog što je u prethodnoj godini u Kini odnos novorođenih dečaka i devojčica bio 118 prema 100... To znači da je više od 12% ženskih fetusa abortirano... Zabrinuta zbog takvog razvoja situacije, štampa je počela da upozorava na to da današnje muške bebe neće moći da nađu žene za dvadeset godina. Međutim, i pored neodređenih upozorenja o “selima neženja”, niko ne istražuje moguće društvene posledice mnogo većeg broja muškaraca nego žena u jednom društvu... Ki- na nije jedina zemlja s tim problemom... Zahvaljujući prenatalnom ultrazvučnom pregledu, odnos između novorođenčadi u Južnoj Koreji je 113 dečaka prema 100 devojčica. – *International Herald Tribune*, 22. jul, 1993, 1-2.

30 Podsećamo čitaoca da je već Aristotel video u homoseksualnosti sredstvo kontrole rađanja. On pominje da je kritska vlada namerno podsticala homoseksualno ponašanje da bi sprečila preveliki rast stanovništva na ostrvu (*Politika*, II, 10).

bađati od krivice, čemu onda sva prethodna naučna istraživanja?

Summa summarum: Bilo bi pogrešno videti samo stare, poznate obrasce u raspravi između esencijalista i konstrukcionista: priroda naspram kulture, urođene osobine naspram stečenih. Ta danas potpuno zastarela debata vodila se već u osamnaestom veku između “preformacionista” i “epigenezista”. Prvi su verovali da je svaki budući organizam unapred oblikovan, “preformiran” već na početku svog razvoja, da već tada sadrži sve buduće razvojne osobine *en miniature*. Drugi su pak verovali u to da sredina oblikuje organizam nakon rođenja.

309 Ali to danas više nije tačka razdora. Svi se slažu da ljudsko ponašanje određuju i urođeni i stečeni činioci. Danas mnogo veći značaj imaju radikalno različite naučne pretpostavke u definisanju naučnog objekta. Jedna grupa tvrdi da proučava konkretan objekt koji postoji u stvarnosti, “homoseksualca”. Druga grupa osporava njegovu “prirodnu” egzistenciju. Stoga se dva neprijateljska tabora nikako ne mogu složiti oko toga šta zapravo treba proučavati. Oni koriste iste termine, i jedni i drugi govore o homoseksualnosti, ali sa veoma različitim implikacijama, i tako se njihovi govori naprosto mimoilaze. To nas podseća na slučaj radnika koji probijaju tunel: oni počinju da rade istovremeno na suprotnim stranama planine (koja se ovde zove “homoseksualno ponašanje”), ali se u sredini pokaže da su se mimoišli za više kilometara. Pokazuje se da nisu radili na istom nivou.

Konstrukcionista ne poriču postojanje homoseksualnog ponašanja, ali poriču da ono definiše izvestan tip osobe. Oni pre smatra-

ju da je to ponašanje koje se javlja retko, povremeno, često ili stalno kod mnogih ljudi; ono jača, slabi ili nestaje i u mnogim slučajevima postoji paralelno ili naizmenično sa heteroseksualnim ponašanjem. Samo to zapažanje je dovoljno da obezvređi svaki pokušaj lokalizovanja neke vrste fizičke dispozicije za homoseksualnost kod izvesnih pojedinaca. Na primer, izbor slučajnog “homoseksualnog” uzorka, kao i odgovarajuće (suprotne) kontrolne grupe stvara znatne metodološke probleme. A većina prirodnjaka ignoriše te probleme za zapanjujućom naivnošću.

Kada biolog, endokrinolog, neurolog ili genetičar traže “homoseksualce”, oni ih obično nalaze među dobrovoljcima iz “gej” organizacija, barova ili klubova, među čitaocima “gej” magazina, u popravnim domovima ili u različitim tolerantnim kolektivima. Njihova izjava da su “gej” ili “homoseksualci” obično se uzima zdravo za gotovo. Malo kad iko postavlja pitanja o njihovom stvarnom (često biseksualnom) ponašanju. Neurolozi su čak upoređivali mozgove pretpostavljenih “homoseksualnih” i “heteroseksualnih” leševa kojima se više nisu mogla postavljati pitanja. A ako se pitanja uopšte postavljaju, obično se koristi Kinsijeva skala, ali nikada onako kako je njen autor želeo. Naprotiv, ona se upotrebljava kao sredstvo da se subjekt, kao tip, postavi na neki stupanj od nula do šest, u zavisnosti od učestalosti njegovih seksualnih kontakata. Istraživaču se prepusta da po svom nahođenju odredi granicu “heteroseksualnosti”. Na šestom, petom ili četvrtom stupnju? Ili već na trećem? Sami ispitivači ponekad, bez daljih pitanja, odlučuju i o tome da li je dati subjekt homoseksualac. Oni naprosto sude na osnovu izgleda ili jezika tela, pa čak i na osnovu

obaveštenja koje su dobili od treće osobe. Ali čak i kad bi mogli postojati opšta saglasnost ili strogi kriterijumi za slučajan uzorak "homoseksualaca", i čak ako bi se ti kriterijumi mogli stvarno zadovoljiti, i dalje bi ostalo pitanje o potrebnoj veličini uzorka, to jest o tome koliko on jeste ili koliko može da bude reprezentativan za sve osobe sa preovlađujućim homoseksualnim ponašanjem. Svaka pretenzija na univerzalno važenje zasniva se samo na tom pitanju.

I obrnuto, kontrolne grupe se često sastoje od učesnika u drugim, neseksološkim studijama, i ti učesnici su često naprosto klasifikovani kao heteroseksualci bez ikakve provere, naročito ako pripadaju istoj radnoj grupi ili su čak dugogodišnje kolege istraživača. Prosto je nezamislivo da takvi ljudi i drugi poznanici budu homoseksualci ili čak biseksualci! Zbog toga je iscrpno ispitivanje kontrolne grupe još ređe nego ispitivanje primarnih uzoraka.³¹

Zbog svega toga je snaga dokaza koji su predočeni u mnogim istaživanjima homoseksualnosti naprosto zanemarljiva. Različiti istraživači polaze od potpuno različitih definicija svojih subjekata i onda sastavljaju svoje slučajne uzorke različite veličine po potpuno različitim kriterijumima. Osnovne definicije "seksualne orijentacije" toliko se međusobno razilaze da se, na kraju, "ništa ni sa čim ne može uporediti" i ne postoji nikakav valjan rezultat. Kritičari su došli do zaključka da će sva takva istraživanja ostati jalova sve dok polaze od pretpostavke o postojanju homoseksualnog identiteta ili ho-

moseksualne orijentacije koji se mogu definisati u velikom stepenu. Oni su takođe zaključili da će ubuduće biti svrsishodnije istraživati samo seksualne odnose, a ne homoseksualne, heteroseksualne ili biseksualne pojedince.³²

Ali čak i kad bismo, uprkos Kin-sijevoj preporuci, "podelili svet na ovce i koze" i proučavali samo "čiste" slučajne uzorke i kontrolne grupe iz ekstremnih tačaka njegove skale, to ne bi ništa dokazalo jer bi svi drugi, od kojih se neki neprestano kreću tamo-amo po skali, ostali neobjašnjeni. Šta se može saznati o njima, i na koji način? Nije nimalo slučajno to što su čak i izumitelji i propagatori pojma "homoseksualnost", od Ulrihsa do Hiršfelda, kad tad morali da se pozabave i "prelaznim oblicima". Sve njihove zgrade, kolone, redovi i klinzne skale, sve njihove podgrupe, posebni oblici i "prelazni stupnjevi" nedvosmisleno su pokazali da se, pod pažljivijim pogledom, "treći pol" raspršuje u mnoštvo novih polova. Na kraju su "biseksualci" uvek rušili čak i najambicioznije teorije o homoseksualnosti.

Uprkos tome, ili možda upravo zbog toga, nikad nisu prestali pokušaji da se raznovrsnost uklopi u jednostavan sistem klasifikacije. Ipak, istraživači su na kraju nešto naučili iz ranijih grešaka i više nisu pokušavali da klasifikuju pojedince, već njihovo ponašanje, i to pomoću jednog jedinog konceptualnog ključa koji je otvarao sva tajna vrata.

Tom usmerenju pripada zanimljiv pokušaj Džona Monija koji se nadao da će

310

31 Videti Vendell Ricketts, "Biological Research on Homosexuality: Ansell's Cow or Occam's Razor?", *Journal of Homosexuality*, 9: 4, 1984, 65-93.

32 Michael G. Shively, Christopher Jones i John P. de Cecco, "Research on Sexual Orientation: Definitions and Methods", *Journal of Homosexuality*, 9: 2/3, 1983-84, str. 127-36.

na taj način istovremeno posredovati u raspravi između esencijalista i konstrukcionista. Njegova čarobna formula zvala se “Priroda – Kritična faza – Kultura”; naime, u jednoj kritičnoj ranoj fazi razvoja fetusa ili deteta nastaju biološke predispozicije na takav način da potonji kulturni uticaji deluju pre svega u određenom pravcu, a ne više u nekom drugom. On smatra da se homoseksualno i biseksualno ponašanje (kao i nekoliko drugih vrsta inače zbunjujućeg ponašanja) mogu objasniti ranim “rodnim unakrsnim kodiranjem”.³³

Međutim, koliko god da je dobro nameran, njegov pokušaj ima jednu ozbiljnu manu: i tu se istopolno seksualno ponašanje objašnjava kao transponovanje rodne uloge ili identiteta, kao da je kod muškaraca na neki način povezano sa ženskošću, a kod žena sa muškošću. Monijevo “unakrsno rodno kodiranje” zapravo odveć liči na Vestfalovo “suprotno seksualno osećanje”. Dakle, nakon svega što je dosad rečeno, navodno otkriće našeg uvaženog kolege liči na prokrustovu postelju u koju on, u ime dijagnostičkog reda, sabija sve vrste međusobno nepovezanih pojava. To je naprosto previše lepo i dobro da bi bilo istinito.

NEKE PRAKTIČNE POSLEDICE

Ponavljana, a sada verovatno konačna, dekonstrukcija kategorijske trijade “Homoseksualnost-Biseksualnost-Heteroseksualnost”, nestajanje tog pojma i svih pojmova koji su iz njega izvedeni u novijoj seksološkoj literaturi, sada-

šnji pokušaji da se na stara pitanja odgovori drukčije i drukčijim rečnikom moraju pre ili kasnije takođe uroditi posledicama u naučnoj i profesionalnoj praksi. To se može najlakše pokazati na jednom primeru iz epidemiološkog istraživanja.

S obzirom na pretnju koju predstavlja sida, u mnogim zemljama su vođene anonimne ankete s ciljem da se odredi stvarni ili mogući rizik od infekcije među osobama koje su pristale da budu testirane ili su već ranije bile testirane. U početku su ti upitnici često bili veoma naivni. Muškarcu bi, na primer, pre testiranja prosto bilo postavljeno pitanje: “Da li ste gej?” Ako bi on odgovorio pozitivno, ispitivač bi prosto obeležio onu kućicu u formularu koja je označavala visok faktor rizika. Ako bi odgovorio negativno, to je automatski značilo kućicu “heteroseksualan”. Epidemiolozi su tek postepeno shvatili da neko ko se sam izjašnjava kao gej nije nužno seksualno aktivan i da se mnogi muškarci koji imaju istopolne seksualne kontakte ne izjašnjavaju kao gej. Onda je to pitanje zamenjeno drugim: “Da li ste imali homoseksualne kontakte?” Ali mnoge ispitivane osobe i dalje nisu smatrale da se tu cilja na njihove istopolne aktivnosti, naročito ako su istovremeno imale i heteroseksualne veze. Istraživači su zatim malo mudrije formulisali svoje pitanje: “Da li ste imali homoseksualne ili biseksualne kontakte?” U zavisnosti od odgovora označena je jedna od tri kućice: “Pacijent je heteroseksualan”, “Pacijent je homoseksualan” ili “Pacijent je biseksualan”. Ali su zatim shvatili da

33 John Money, “Agenda and Credenda of the Kinsey Scale” u *Homosexuality/Heterosexuality: Concepts of Sexual Orientation*, prir. D. P. McWhirter, S. A. Sanders i J. M. Reinisch, Oxford University Press, The Kinsey Institute Series, New York/Oxford, 1990, str. 54.

mnogi muškarci ne povezuju reč "homoseksualan" sa svojim istopolnim seksualnim aktivnostima, a da neki drugi odbacuju etiketu "biseksualan" za svoje ponašanje, iako je dokazano, ili su čak sami priznali, da su imali seksualne kontakte i sa muškarcima i sa ženama. Na kraju su ih pitali odvojeno i još jednostavnije: "Da li ste imali seksualne kontakte s muškarcima, sa ženama?" Ako bi ispitanik potvrdio i jedno i drugo, ispitivač je, kao i obično, beležio: "Pacijent je biseksualan." I ne samo to: takve osobe su, zajedno sa "homoseksualcima", pridodate novoj epidemiološkoj kategoriji "homoseksualni i biseksualni muškarci". (Po istoj logici su se, naravno, mogli spojiti "heteroseksualni i biseksualni muškarci", ali to nikom nije palo na pamet.) Zatim je ta nova, kombinovana kategorija ("homo/bi") uvedena širom sveta pod uticajem Američkog centra za kontrolu bolesti (CDC).

Međutim, s vremenom je nekim epidemiolozima postalo jasno da se tu vrlo različiti tipovi ponašanja tretiraju kao slični, iako imaju drukčiji epidemiološki značaj. Za valjanu prognozu očigledno je bilo važno otkriti od čega se tačno sastoji biseksualno ponašanje u svakom pojedinačnom slučaju. Ako, na primer, jedna muška prostitutka opslužuje nekoliko muških mušterija na dan i istovremeno ima nekoliko devojaka, epidemiološka uloga te osobe bitno je drukčija od uloge inače "vernog" supruge koji jednom godišnje koristi usluge te (i samo te) muške prostitutke. Ta suštinska razlika nepotrebno je zamagljena preširokom kate-

gorizacijom "biseksualni pacijent". Otkrivene su i druge, seksolozima odavno poznate vrste biseksualnog ponašanja, na primer, ponašanje gej muškaraca koji ponekad imaju polne odnose sa ženama, čak i sa lezbejkama, ili "heteroseksualnih svingera" koji ponekad "prihvataju i istopolne partnere", tinejdžera koji seksualno eksperimentišu, zatvorenika i tako dalje.

Početna kratkovidost epidemiologa bila je još veća u slučaju žena koje su imale seksualne odnose sa ženama. Tako je, na primer, CDC definisao ženu kao lezbejku "ako ima seksualne odnose sa ženama, a nije imala seksualni kontakt sa muškarcem od 1977. godine."³⁴

Time je isključena čak i većina onih koje su same sebe nazivale lezbejkama, a da ne govorimo o mnogobrojnim ženama koje se, uprkos istovetnom seksualnom ponašanju, nisu tako definisale. Čak je i relativno "s sofisticirani" Odsek za narodno zdravlje u San Francisku tek deset godina nakon pojave epidemije side priznao da uzajamno isključivi termini "homoseksualac" i "biseksualac" vode pogrešnim zaključcima o riziku od infekcije među ženama. (Seksolozi koji rade u San Francisku mogli su to odmah u početku reći zvaničnicima, ali njih niko nije pitao za mišljenje.) Tako su tek 1993. godine zvanično objavljena saznanja koja su prethodno zanemarivana:

Među ženama koje imaju seksualne kontakte sa ženama uočavaju se raznovrsni

312

34 S. Y. Chu, J. W. Buchler, P. L. Fleming i R. L. Berkelman, "Epidemiology of Reported Cases of AIDS in Lesbians, United States 1980-1989", *American Journal of Public Health*, sv. 80, 1990, str. 1380-81.

seksualni identiteti, lične osobine i vidovi seksualnog ponašanja koji ih izlažu riziku od infekcije HIV-om. Te žene obično se označavaju pojmovima “lezbejka” ili “biseksualka”, ali njihov izbor partnera i njihovo seksualno ponašanje ne odgovaraju uvek takvim opisima identiteta. Postoje žene koje sebe definišu kao lezbejke, a koje imaju seksualne kontakte s muškarcima, čak i za novac, i žene koje sebe definišu kao heteroseksualne, ali imaju ženske seksualne partnere. Žene koje imaju seksualne kontakte sa ženama mogu imati nekoliko ili mnogo partnera, mogu biti majke, narkomanke, studentkinje, ulične prostitutke, beskućnice ili zatvorenice. Uprkos tim razlikama, tekuće statistike o HIV-u mogu ih navesti da veruju da nisu izložene riziku od infekcije HIV-om, ili da je taj rizik minimalan.³⁵

Odsek se iznenada zabrinuo i došao do sledećih zaključaka:

Činjenice koje su ovde iznesene pokazuju da je upotreba širokih kategorija identifikacije problematična i da se treba usredrediti na specifične vrste ponašanja koje povlače visok rizik od infekcije HIV-om. Naši pokušaji da, u sklopu brige za narodno zdravlje, smanjimo infekciju tim virusom i druge bolesti koje se prenose seksualnim kontaktom biće neadekvatni sve

dok ne budemo u stanju da jasno i glasno razgovaramo o specifičnim ponašanjima sa svim segmentima populacije.³⁶

Iz perspektive tih okasnelih saznanja, tradicionalni upitnici zaista izgledaju odveć jednostavni. Stoga su mnoge zemlje pokušale da omoguće širu diferencijaciju. Ta nastojanja su pokušala da izbegnu istorijski i kulturno opterećene (to jest ideološke) pojmove kakvi su “homoseksualno” i “biseksualno” i da postavljaju samo pitanja o broju seksualnih kontakata s jednim i/ili drugim polom. Kao model takvog postupka niže u tekstu navodim pojednostavljen, anonim (nikad upotrebljen) formular koji sam sam smislio.

Popunjavanje tog formulara ne zahteva ništa veći napor od onog koji je bio potreban za popunjavanje prethodnih. Ali on nudi nekoliko prednosti:

– On daje numeričke *odnose* između različitih mogućih seksualnih kontakata, a time i jasniju predstavu o mogućem “promiskuitetu”.

– On takođe pruža približnu predstavu o ukupnom broju seksualnih kontakata.

– On potpuno izbegava pridev “homoseksualan” i imenicu “homoseksualac”, a pri tom još preciznije opisuje istopolne seksualne kontakte.

– On opisuje kontakte sa oba pola vodeći računa o prevazi jednih ili drugih (ravnoteža heteroseksualnih i homoseksualnih kontakata).

35 Department of Public Health, “HIV Risk Among Women Who Have Sex with Women”, *San Francisco Epidemiological Bulletin*, 9: 4, april 1993, str. 25.

36 Ibid., 27.

– On pravi razliku između prosti-
tutki (muških i ženskih) na jednoj strani i po-
vremenih korisnika njihovih usluga na drugoj.

– On dokumentuje vrstu i obim
seksualnih kontakata izvan “stabilne” seksualne
veze.

On navodi lekara, savetnika ili
anketara da priđu barem korak bliže seksualnoj
realnosti ispitivane osobe, koja možda znatno
odstupa od onoga što se obično smatra “nor-
malnim”. To može biti dragocena pomoć u da-
vanju saveta.

Uprkos tim nepobitnim predno-
stima, opšte prihvatanje takvog formulara
ometaju znatne i verovatno nesavladive teškoće,
čak i onda kad se može garantovati potpuna
anonimnost. One se kreću od političke uzdrža-
nosti do problema i troškova organizacije. Po-
red toga, postoje i opravdano nepoverenje ispi-
tanika i nedovoljno poznavanje tehnike anketi-
ranja od strane anketara. Ipak, nezavisno od
svega toga, učinjen je prvi korak – formulari
nekih zemalja (na primer Švajcarske i Sjedinje-
nih Američkih Država) usaglašeni su s nekim
idejama koje su ovde izložene.

Moj upitnik ne bi, dakle, trebalo
shvatiti kao predlog za neposrednu, konkretnu
akciju, već pre kao ilustraciju neadekvatnosti
tradicionalnih kategorija kad je posredi opisi-
vanje raznovrsnosti stvarnog života. Štaviše, on
nas tera da pažljivije pogledamo pojedinca i da
izaberemo jednostavan, precizan jezik koji ne
dopušta nesporazume i ne oglašuje se o idolo-
šku uzdržanost.

To je naročito važno kad se uzima
pacijentova seksualna istorija pre medicinskog
tretmana (na priemr o bolestima koje se pre-

nose seksualnim putem). I seksualnim terape-
utima koji nisu lekari, kao i bračnim savetnici-
ma, ponekad je neophodna realna slika o seks-
ualnom ponašanju klijenta ili para. Upravo u
tim situacijama, termini “homoseksualno” i
“biseksualno” izazivaju unutrašnji otpor ili čak
bivaju sasvim odbačeni. U krajnjoj liniji, oni
ometaju komunikaciju. Jedini siguran način da
se postigne uspeh jeste izbegavanje svih kliše-
a, stereotipa i ideološki opterećenih pojmova. Sa-
mo jednostavna, precizna pitanja o rodu i bro-
ju seksualnih partnera mogu biti od pomoći.
Pored toga, anketar svojim ponašanjem jasno
mora staviti do znanja da je on sam potpuno
oslobođen stereotipnih ideja, da mu je poznata
i prihvatljiva stvarna raznovrsnost ljudskog sek-
sualnog ponašanja i da nije ni najmanje sklon
etiketiranju ili ocrnjivanju ljudi, bez obzira na
ono što čuje od njih. Tek tada postoje izvesni
izgledi da se dobiju istinite informacije.

314

Naravno, to se jednako odnosi na
sve vrste istraživanja seksualnosti, bilo da se kao
sredstvo koristi anketa ili lični intervju. Poj-
movi kakvi su “homoseksualno” i “biseksualno”
izazvali bi samo nepotrebnu zbrku i stoga ih da-
našnji seksolozi brižljivo izbegavaju. Drugim
rečima: pojmovi devetnaestog veka danas se vi-
še ne koriste ni u epidemiološkim ni u seksolo-
škim istraživanjima. Ne koriste ih ni seksološki
savetnici ili terapeuti, a trebalo bi da oni budu
napušteni i u seksualnom obrazovanju, vaspit-
tanju i kontinuiranoj medicinskoj obuci.
Upravo kad je posredi obuka eksperata trebalo
bi izoštriti kritičku svest o sumnjivosti tradicio-
nalnih etiketa. Tek kad lekari, psihijatri, psi-
holozi, vaspitači, sociolozi, pravnici, krimino-
lozi, epidemiolozi, teolozi i naučni autori raz-

biju naviku korišćenja tih etiketa, naše društvo će ponovo početi da zadobija neophodno osećanje realnosti u pogledu ljudskog seksualnog ponašanja.

Ova razmatranja još jednom bacaju korisnu svetlost na prethodnu naučnu raspravu. Sada je jasno da je ona bila odveć apstraktna, “akademska” i odvojena od života, i da je njena terminologija, tokom više od jednog stoleća, stvarala sliku pedantno uređene realnosti koja nikad nije postojala. Seksologija se, dakle, danas opet našla u nezahvalnoj ulozi otrežnjivača naspram medicine i drugih etabliranih disciplina. Ona remeti drage stare pesme sirena o redukcionizmu uporno unoseći *basso continuo* sumnje i time opravdava svoju reputaciju večitog akademskog autsajdera. To je, svakako, jedan od razloga što je univerziteti širom sveta i dalje odbacuju. Glasnik je ćušnut u stranu zato što niko ne želi da čuje njegovu poruku – naime, da u pitanjima seksualnosti “nikad ništa nije jednostavno”.

IzvorNIK: E. Heaberle “Homosexuality”, on line library Humboldt-Universität zu Berlin, Magnus Hirschfeld Archive for Sexology